

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI**  
**CLUJ-NAPOCA**  
**FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE**  
**ȘCOALA DOCTORALĂ "ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ"**

*Relieful votiv la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*

**Rezumat**

**Coordonator: prof. univ. dr. Sorin Nemeti**

**Doctorand: Maria Cristina Marton**

**2025**

# Cuprins

## Capitolul I

|                                                             |    |
|-------------------------------------------------------------|----|
| I.1 Argument.....                                           | 5  |
| I.2 Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa..... | 7  |
| I.3 Istoricul cercetărilor.....                             | 9  |
| I.4 Caracteristicile reliefului votiv.....                  | 15 |

## Capitolul II

|                                                                        |    |
|------------------------------------------------------------------------|----|
| Iconografia reliefurilor votive de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa..... | 20 |
| II.1 Zeități greco-romane.....                                         | 20 |
| II.2 Zeități orientale.....                                            | 49 |
| II.3 Zeități balcanico-dunărene.....                                   | 54 |
| II.4 Theos Hypsistos.....                                              | 58 |

## Capitolul III

|                                                                       |    |
|-----------------------------------------------------------------------|----|
| Dedicanții reliefurilor votive de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa..... | 60 |
|-----------------------------------------------------------------------|----|

## Capitolul IV

|                                                                                        |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Atelierele de sculptură în piatră de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.....               | 77 |
| IV.1 Unelte folosite de către artizani.....                                            | 77 |
| IV.2 Ateliere și meșteri.....                                                          | 80 |
| IV.3 Atelierele din proximitatea carierelor.....                                       | 82 |
| IV.4 Cariera de marmură de la Bucova și atelierele de sculptură din Sarmizegetusa..... | 83 |

## Capitolul V

|                |    |
|----------------|----|
| Concluzii..... | 87 |
|----------------|----|

## Capitolul VI

### Catalog

|                                |    |
|--------------------------------|----|
| VI.1 Zeități greco-romane..... | 91 |
|--------------------------------|----|

|                                     |            |
|-------------------------------------|------------|
| VI.2 Zeiăți orientale.....          | 178        |
| VI.3 Zeiăți balcanico-dunărene..... | 292        |
| VI.4 Theos Hypsistos.....           | 307        |
| VI.5 Reprezentări antropomorfe..... | 309        |
| VI.6 Reprezentări zoomorfe.....     | 321        |
| VI.7 <i>Addenda</i> .....           | 322        |
| <b>Abrevieri.....</b>               | <b>323</b> |
| <b>Bibliografie.....</b>            | <b>326</b> |

**CUVINTE CHEIE:** Ulpia Traiana Sarmizegetusa, relief votiv, viață religioasă, iconografie, onomastică, ateliere de sculptură.

Lucrarea de față, intitulată sugestiv *Relieful votiv la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, cuprinde toate monumentele figurate de tip relief votiv din marmură, descoperite și publicate până în acest moment la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Nu este o lucrare care cuprinde material inedit, însă până acum, acest subiect nu a mai fost tratat în mod unitar, monografic. Consider că o lucrare direcționată asupra unui singur tip de material arheologic, provenit dintr-un singur sit arheologic, este necesară.

Demersurile cercetării au constatat într-o analiză cât mai detaliată a fiecărei piese, urmând ca fie reprezentare să fie încadrată într-un tip iconografic, pentru a vedea care sunt divinitățile preferate de credincioșii din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, precum și cine au fost aceștia. Analiza a fost făcută în măsura posibilităților dată de starea de conservare în care se află piesele astăzi.

Teza a fost structurată în șase capitole, cu subcapitolele aferente. Ultimul capitol este format din catalogul pieselor, care cuprinde descrierea tehnică și imaginea reliefulor votive.

Primul capitol este cel introductiv, în care se argumentează importanța unui studiu exclusiv reliefulor votive. Deși multe dintre piese au fost publicate în lucrări de specialitate, unele dintre divinități nu au fost identificate corect. Pe parcursul anilor, anumite piese pierdute, au fost găsite și republicate, piese care în studiile respective au fost interpretate greșit, iar ilustrația nu era una calitativă.

Importanța monumentelor descoperite în situl arheologic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa a fost semnalată încă din secolul al XV-lea, urmând ca în anii următori să aibă loc demersuri pentru salvarea lor, iar săpăturile arheologice să se desfășoare într-un mod cât mai științific. Cercetările

arheologice continuă și astăzi la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, primul și singurul oraș fondat sub Traian în Dacia, fiind unul dintre cele mai importante situri de epocă romană din provincie.

Cel de-al doilea capitol reprezintă o parte principală din lucrare, ce cuprinde analiza imaginilor figurate pe reliefurile votive și încadrarea lor tipologică. Divinitățile sunt împărțite pe categorii după cum urmează: divinități greco-romane, divinități orientale, divinități balcanico-dunărene și Theos Hypsistos.

Reprezentările de divinități greco-romane sunt predominante la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Pentru zeii vindecători, Aesculapius și Hygiea s-a ridicat un *asklepeion* la est de amfiteatru, unde au fost găsite cele zece reliefuri votive de marmură dedicate lor. Tipul iconografic al imaginilor răspândite la Sarmizegetusa este cel de inspirație greco-romană, iar în multe dintre cazuri, perechea zeilor vindecători este însoțită de Telesphorus.

Diana, zeița vânătoriei, ocrotitoarea animalelor și a femeilor însărcinate, este printre zeitățile preferate de credincioșii din Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Adesea este redată în scena de vânătoare, alături de acoliții săi. Apare asociată și cu Silvanus pe unul dintre reliefuri, datorită caracterului campestru al ambelor divinități.

Fortuna, personificarea norocului, este mai puțin prezentă pe reliefurile votive din Sarmizegetusa. O întâlnim doar pe două dintre acestea, pe unul dintre reliefuri apare alături de Liber Pater și Mercurius, fiind o asociere mai puțin obișnuită. Cel de-al doilea relief în care este figurată are o calitate artistică superioară, zeița Fortuna este așezată pe tron, având în mâna stângă *cornucopia* și vestimentația specifică. Nici zeița Iuno nu este populară în rândul reprezentărilor pe monumente de tip relief votiv. Au fost descoperite doar două piese pe care divinitatea a fost semnalată. Iupiter se află în aceeași situație, doar două reliefuri i-au fost dedicate. Pe unul dintre ele, Iupiter apare alături de Mercurius, o asociere rară pe tot teritoriul Imperiului Roman. Zeului Mars îi sunt dedicate trei reliefuri votive în toată Dacia, iar unul dintre ele a fost descoperit la Sarmizegetusa. Divinității Minerva îi este dedicat un singur relief votiv la Sarmizegetusa, în total fiind patry în Dacia.

Concentrarea cea mai mare a reliefurilor votive cu imaginea zeiței Hekate, se regăsește la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Au fost descoperite cinci piese pe care Hekate este reprezentată. Hekate este figurată *tricorpora*, întotdeauna însoțită de atributele specifice și îmbrăcată cu vestimentația deja cunoscută.

Hercules are peste 100 de monumente dedicate în Dacia. La Sarmizegetusa s-au descoperit fragmente de la o friză decorativă, carea aparținea unui edificiu de cult, pe care a fost reprezentată legenda herculeeană, cele douăsprezece munci ale lui Hercules. Așa numitul ”relief narativ”, de pe care astăzi se mai pot descifra șapte scene.

Cultul lui Liber Pater este foarte bine cunoscut în rândul credincioșilor din Ulpia Traiana Sarmizegetusa. I-a fost închinat un templu la est de amfiteatru, având structura unui adevărat sanctuar roman. Aici au fost depuse toate reliefurile votive dedicate lui Liber Pater. Majoritatea imaginilor de pe teritoriul provinciei Dacia au fost încadrate iconografic în două tipuri: ”Tipul Sarmizegetusa” și ”Tipul Potaissa”.

În Dacia, cultul lui Mercurius, are două aspecte. Primul, cel de zeu al comerțului și ale activităților din acest domeniu, iar cel de-al doilea, este rolul funerar pe care îl îndeplinește, *psychopompos*, fiind asociat cu Hercules sau animale cu caracter apotropaic. În imaginile de pe reliefurile votive din Ulpia Traiana Sarmizegetusa nu îl întâlnim niciodată singur. Este însoțit de Iupiter, Liber Pater, Fortuna, Dis Pater și Proserpina. În ultimul caz menționat, are loc un sincretism religios, fiind vorba despre *interpretatio gallica*. La nord de amfiteatru, a fost confirmat un templu al cuplului zeilor infernali, Dis Pater și Proserpina.

Nemesis se numără printre cele mai adorate divinități de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. *Nemeseum*-ul se află la nord de amfiteatru, fiind principalul furnizor de reliefuri votive cu zeița. Cel mai des model iconografic întâlnit este cel de tip greco-elenistic, derivat din modelul statuilor de la Smirna.

Silvanus, zeitate campestră ce ocrotește pădurile, pășunile, câmpurile și întreaga viață rurală, este bine cunoscut în rândul comunității religioase din Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Reliefurile votive dedicate zeului Silvanus au fost descoperite în *cubiculum*-ul vestic al templului lui Liber Pater. Silvanus este prezent în imagini singur, îmbrăcat în vestimentație de natură orientală, alături de Diana sau de cele nouă personaje feminine, Silvanaele. Prezența celor nouă însoțitoare ale lui Silvanus este întâlnită doar la Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Culte de natură orientală, precum și cele balcanico-dunărene, sunt prezente în viața credincioșilor din Ulpia Traiana Sarmizegetusa, răspândite prin filieră militară.

În Dacia, cultul lui Iupiter Dolichenus este atestat în peste 50 de monumente, iar la Sarmizegetusa au fost descoperite șase reliefuri votive cu reprezentarea zeului.

Cultul lui Mithras este cel mai popular cult de origine orientală în Dacia. La Sarmizegetusa a fost confirmat arheologic unul dintre *mithraea*-uri, localizat *extra muros*, la sud-vest de zidurile orașului. Zeul Mithras are peste 100 de reliefuri votive închinat la Sarmizegetusa. În toate reprezentările, scena principală este cea a tauroctoniei, *Mithras Tauroktonos*. Au fost stabilite din punct de vedere tipologic, trei serii de reliefuri locale, care se răspândesc în întreaga provincie Dacia.

Din punct de vedere iconografic, cultele Cavalerilor Danubieni și a Cavalerului Trac, sunt puternic influențate din misterele altor culte. Reliefurile au fost principala manieră de reprezentare a acestor culte, nu ne sunt cunoscute până astăzi inscripții sau surse literare ale autorilor antici.

Cultul zeului anonim, Theos Hypsistos este prezent în Dacia, la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, unde au fost identificate monumente dedicate lui. Două altare votive, probabil ambele descoperite în zona sacră din *praetorium procuratoris* și trei plăci votive cu reprezentarea pavilioanelor de ureche. Cel mai probabil a existat un sanctuar închinat lui Theos Hypsistos de unde provin aceste plăci. Zeul primește și ascultă rugăciunile credincioșilor, având rol de *epekoos*.

Cel de-al treilea capitol cuprinde studiul onomasticii prezente pe inscripțiile reliefurilor votive de marmură de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, care contribuie atât la datarea acestora, precum și la cunoașterea populației orașului antic. În măsura informațiilor disponibile, pe care astăzi ni le oferă aceste plăcuțe votive, s-au analizat numele dedicanților, având în vedere originea numelui și statutul social. S-a observat că majoritatea credincioșilor fac parte dintr-o comunitate a clasei de mijloc. Doar 10% fac parte din categoria *honestiores*, *plebs urbana* fiind prezenți în proporție de 90%.

Capitolul patru își îndreaptă atenția spre atelierele de sculptură și carierele de piatră, în special cea de marmură de la Bucova. Cariera de marmură de la Bucova se află în proximitatea orașului antic Ulpia Traiana Sarmizegetusa, mai exact la distanța de 12 km. Cariera de la Bucova a fost principalul furnizor de marmură din Dacia și în special de la Sarmizegetusa, fiind singurul loc din provincie unde se exploata marmură în epocă romană.

Atelierele de sculptură din Ulpia Traiana Sarmizegetusa au fost confirmate pe baza materialului descoperit în cantități considerabile, a particularităților și similitudinilor stilistice prezente pe monumentele sculpturale. S-a remarcat un stil de execuție provincial, schematic, lipsa organicității. Doar două ateliere au fost atestate și confirmate arheologic. Unul în proximitatea necropolei de est și cel de-al doilea, identificat în complexul de temple dedicate lui Aesculapius și Hygiea, a căror funcționalitate, cel mai probabil, era temporară.

În final, după analizarea pieselor, a fost observată preferința reprezentărilor divinităților din panteonul greco-roman. Însă, ca stil de execuție, influențele artistice sunt de natură orientală. Vestimentația compusă din bonetă frigiană și cizme cu carâmb înalt, decorul vegetal, tipologia imaginilor figurate a fost găsită în mare parte în jumătatea orientală a Imperiului și nu în ultimul rând, prezența dovedită a artizanilor micro-asiatici. Similitudinile artistice, confirmă ca majoritatea reliefurilor votive au fost produse în atelierele de sculptură din Ulpia Sarmizegetusa. Totodată, resursele naturale de care dispune zona, poate fi un argument în plus a faptului că acestea au fost produse local.

Adorarea divinităților cu caracter agrar și campestru, lipsa epitetelor care însoțesc numele divinităților pe inscripții în multe dintre cazuri, arată că depunerea reliefurilor votive la Ulpia Traiana Sarmizegetusa nu a fost o manifestare asociată religiei oficiale, ci o manifestare de pietate personală.